

HURUFÂT DEFTERLERİNE GÖRE UŞAK'TAKİ EĞİTİM MÜESSESELERİ (1702-1824)

*Mustafa Murat ÖNTÜĞ**

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin bir kısmını "Hurufât" tasnifi diye adlandırılan defterler oluşturmaktadır. Bu defterlerin özelliği, kayıtların kaza esasına göre tutulmasıdır¹. Kazalara göre kadılardan gelen her türlü bilgiler bu defterlere özet olarak geçirilmektedir. Kadılardan gelen yazıların büyük bir kısmı vakıflarla alakalı olduğundan, bunlar aynı zamanda vakıfla ilgili meseleler için de ihmal edilmez bir kaynaktır.

Hurufât Defterleri'nde, ilk olarak kayıtlar Hicri 1111/Miladi 1700'lerin başlarında tutulmaya başlanmıştır. Defterlerin kayıtları H.1255/M.1839'lara doğru bitmektedir². Nitekim incelediğimiz, Hurufât Defterleri'nin hepsinde de kayıtların başlama ve bitiş tarihleri bu bilgileri teyit etmektedir.

Osmanlı taşra teşkilatı hakkında çok mühim bir kaynak olan Hurufât Defterleri, Osmanlı Devleti'ndeki kaza ve kadılık ile ilgili bilgilerin her yöre için tespit edilmesini sağlamıştır. Taşradaki vesikaların zaman içinde büyük bir kısmının yok olması, bu defterlerin önemini daha da arttırmaktadır. Tutuldukları dönem içerisinde bu defterlerden taşradaki bir kaza hakkında da şu bilgileri elde etmek mümkündür:

a) Kazanın merkezinde mevcut mahalle ve mevki adları, köylerin ve mezraların isimleri tesbit edilebilir.

b) Kazada ve ona bağlı köylerde bulunan medrese, cami, mescid, mektep, han, hamam, köprü, zaviye, tekke, kervansaray v.b. yapıların isimleri, kimler tarafından yaptırıldığı ve bir kazada bu müesseselerden kaç tane bulunduğunu öğrenilebilir.

* Arş.Grv., Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Eğitim Fakültesi

¹ Bu kayıtlar Arapça'daki alfabetik sıraya göre yapılmıştır.

² Baykara, Tuncer, **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990, s.3-4.

c) Kazada, müderris, imam, müezzin, muallim-i sıbyan, zaviyedar v.b. görev alan kişilerin adları ve bunların büyük bir kısmının ölüm tarihleri belirlenebilir¹.

d) Kazada görev yapan kadı ve naiblerin isimleri, görevde kalış süreleri tesbit olunabilir.

e) Hurufât Defterlerinden. Osmanlı taşrasındaki bir kazada görev yapan kişilerin, tayin biçimleri, görevde kalış süreleri, aldıkları ücretler, ayrılış sebepleri ve daha başka esaslar üzerinde bilgiler vardır.

f) Teşkilatla ilgili kavramlara dair bilgiler de bulunmaktadır. Kethüdalık, Yiğit-başılık, Ahi-babalık, Mimarlık, hatta Su yolları ve Şadırvan Nazarı ile ilgili çok önemli bilgiler mevcuttur.

Hurufât Defterleri üzerinde daha çok çalışıldıkça yukarıda saydığımız maddelere yenileri eklenebilir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Hurufât Defterleri tasnifi içerisinde Uşak kazâsının içinde bulunduğu 24 defter bulunmaktadır². Yapılan çalışmada bu defterlerin tamamı incelenmiştir. Böylece araştırma konusu olan 1702-1824 tarihleri arasında Uşak kazâsında bulunan medrese ve muallimhaneler tesbit edilerek bu eğitim müesseselerinde görev yapan öğretim elemanları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Aşağıda ilk önce, Uşak kazâsında bulunan medreseler, daha sonra da muallimhâneler tanıtılacaktır.

I. Medreseler

Medrese kelimesi Türkçe'ye Arapça'dan geçmiş olup, öğrencilerin içinde oturduğu ve ders okuduğu mekan, bina anlamına gelmektedir³. Osmanlı döneminde, genelde sıbyan mektebi/muallimhâne adı verilen ilköğretim kurumunun üstünde, orta ve yüksek derecede eğitim-öğretim yapan okullara medrese denmiştir⁴. Buradan mezun olanlar, bitirdikleri

¹ Baykara, Tuncer, Hurufât Defterleri'ndeki ölüm tarihlerinin, kişilerin asıl mezar taşlarındaki tarihlerle uyduğuna (bizzat kendi ailesinde bu durumu tesbit etmiştir.) bu konuda defterlerin son derece güvenilir ve önemli bir kaynak olduğunu yazmaktadır. Bkz. Baykara, Tuncer, *aynı eser*, s.13.

² Bunlar defter numarasına göre şöyle sıralanabilir; 544, 545, 546, 547, 549, 550, 551, 566, 1089, 1091, 1116, 1119, 1120, 1123, 1124, 1125, 1126, 1128, 1129, 1130, 1134, 1135, 1140, 1142.

³ Bilge, Mustafa, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1984, s.1.

⁴ Baltacı, Cahid, **XV.XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976, s.25.

medresenin seviyesine göre imam, hatip, vaiz, müderris, müftü ve kadı olurlardı¹.

1. Boduroğlu Medresesi

Boduroğlu Medresesi, Uşak'ta Hacı Sıddık mahallesi'nde bulunan Boduroğlu Cami'nin avlusuna, Hacı Mustafa'nın oğlu Boduroğlu Hacı Halil Efendi tarafından yaptırılmıştır². Boduroğlu Medresesi, Vakfiyede geçtiği şekliyle Hacı Sıddık Mahallesindedir. Fakat birinci vakfiyenin tescil tarihi olan 11 Mayıs 1770 tarihinden kısa bir süre sonra yapılan memur atamalarına dair beratların büyük çoğunluğunda Boduroğlu Cami ve Medrese'nin yeri yazılırken "el-Hac Hasan/Hacı Hasan Mahallesi" diye yazılmıştır³. Yalnızca H. 1186/M. 1772-73 tarihine ait iki belgede "el-Hac Sıddık/Hacı Sıddık Mahallesi" diye yazılmıştır⁴. Özellikle bu tarihten sonra gönderilen berâtlarda sürekli olarak "Hacı Hasan Mahallesi" kullanılmaktadır. XIX. yüzyılın başları⁵ ile bu yüzyılın sonunda⁶ ve XX. yüzyılın başında⁷ Boduroğlu Medresesi Hacı Hasan Mahallesi'nde gösterilmektedir.

Boduroğlu Medresesinin olduğu yer, muhtemelen bu iki mahallenin sınırında bulunduğu için bazen Hacı Hasan, bazen de Hacı Sıddık Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Boduroğlu Cami ve Medresesi'nin bulunduğu alan 1954 tarihinde tapulanırken "Ünalan Mahallesi Bodur Sokak" olarak kayıt edilmiştir⁸. Fakat tapulama işlemi yapılırken medrese binasının ve mektebin

¹ Detaylı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, (2. Baskı), Ankara 1984, s.45-132.

² Uşak'ta Boduroğlu Ailesi tarafından yaptırılan cami, medrese, mektep ve çeşmeler için düzenlenmiş iki vakfiye mevcuttur. Bu vakfiyelerin birincisinin sureti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter (VAD) no: 608 sayfa 328-329'da bulunmaktadır. Vakfiyenin tescil tarihi 15 Muharrem 1184/11 Mayıs 1770'dir. İkinci Vakfiye sureti VAD no: 608, s.327'de kayıtlı olup tarihsizdir. Bunlardan başka Uşak'ta yaşayan Boduroğlu Ailesinden Mimar Bekir Bodur'da da bu vakfiyelerin asıl nüshaları bulunmaktadır. Boduroğullarına ait medrese, mektep, çeşme, cami ve vakfiyeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Öntuğ, Mustafa Murat, "Uşak'ta Boduroğlu Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Vakıflar Dergisi**, S.XXVIII (baskıda).

³ Bkz. VAD., no: 1089, Vr. 66; VAD., no: 1120, Vr. 30; VAD., no: 551, s.55; VAD., no: 546, s. 210.

⁴ VAD., no: 1123, Vr. 52; VAD., no: 1125, Vr. 5.

⁵ VAD., no: 546, s.210.

⁶ **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye**, İstanbul 1317, s.1170-1171.

⁷ **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye**, İstanbul 1319, s.582-583.

⁸ Bkz. Uşak Tapu Sicil Müdürlüğü, Pafta 25, 30, Ada: 164, Parsel 24.

yeri gösterilmediği gibi yapılardan da bahs edilmemiştir¹. Demek ki binalar bu tarihten önce yıkılmıştır.

Boduroğlu Medresesi'nde ilk olarak H.1185/M. 1771-72 tarihinde Boyacı-zâde Mehmed'e müderris olarak berât tevcih edilmiş², Rebiyülahir 1189/Haziran 1775 senesinde müderrislik berâtı yenilenmiştir³. Bu zât görevini M. 1233/M.1817-18 tarihinde ölünceye kadar yaklaşık kırk altı yıl sürdürmüştür⁴. XIX. yüzyılın sonunda Ali Efendi⁵ ve XX. yüzyılın başında Memiş Efendi⁶, Boduroğlu Medresesi'nde müderrislik görevlerini yürütmüşlerdir. Boduroğlu Ailesi'nden olan Hafız Ali Efendi (1874-1927) bu medresede son olarak müderrislik yapmıştır. Bu zat aynı zamanda Cumhuriyet devrinin de ilk Uşak müftüsüdür⁷. Ayrıca Boduroğullarına ait Vakfiyelerde, vâkıf, medreselerde müderrislik yapacak kişiye oturması için bir ev ve ayda 240 akçe ücret verilmesini istemiştir⁸.

2. Hacı Süleyman Ağa Medresesi

İslice Mahallesi'nde Burma Cami avlusunda, Hacı Süleyman Ağa tarafından yaptırılmıştır⁹.

Rebiyülahir 1220/Haziran 1805 yılında ulemadan Hacı Mehmed, ücretsiz olarak Hacı Süleyman Ağa Medresesi'ne müderris atanmıştır¹⁰. Hacı Mehmet'in Zilkade 1227/Kasım 1812 yılında ölmesiyle boşalan bu göreve Seyyid Veliyüddin'in oğlu Hacı Mehmed getirilmiştir¹¹.

3. Seyyid Ahmed Medresesi

Sabah Mahallesi'nde bulunan Câmî-i Şerîf içerisinde, Seyyid Ahmed tarafından inşa ettirilmiştir¹².

¹ Aynı yer.

² VAD., no: 1089, Vr. 66.

³ VAD., no: 1120, Vr. 28.

⁴ VAD., no: 546, s.210.

⁵ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*. İstanbul 1317, s. 1170-1171.

⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*. İstanbul 1319, s. 582-583.

⁷ Tümer, Haşim, *Uşak Tarihi*, İstanbul 1971, s.68-192.

⁸ Öntüğ, Mustafa Murat, *aynı makale*.

⁹ VAD., no: 545, s. 246; VAD., no: 546, s. 207.

¹⁰ VAD., no: 545, s. 246.

¹¹ VAD., no: 546, s. 247.

¹² VAD., no: 551, s. 55.

Seyyid Ahmed'in yaptırdığı medresede, "talebe-i ulûma" ders vermek için Zilkade 1205/Temmuz 1791 tarihinde tayin ile Şeyh Hacı Mehmed müderris olarak görevlendirilmiştir¹. Bu kişi, Receb 1221/Eylül 1806 yılında aynı mahallede bulunan Mustafa Ağa Cami'ne ücretsiz imam ve hatip olarak atanmıştır². Daha sonra bu göreve Zilkade 1227/Kasım 1812 yılında Seyyid Şeyh Mehmed'in oğlu Hacı Mehmed getirilmiştir³. Bu zatın hatiplik görevinden feragat etmesi üzerine yerine Seyyid Abdullah'ın oğlu Hacı Mehmed'e hatiplik berâti tevcih edilmiştir⁴.

1. Hacı Ömer Medresesi

Burhan Fakih Mahallesi'nde, Kara Ali Cami avlusunda, Hacı Ömer tarafından yaptırılmıştır⁵.

Medrese zamanla harap ve kullanılmaz duruma geldiği için, Hacı Osman tarafından tekrar tamir ettirilerek eğitim ve öğretime başlanmıştır⁶.

Hacı Ömer Medresesi'ne Cemaziyelahir 1206 / Ocak 1792 tarihinde müderris olarak Seyyid Cafer günlük yarım akçe ile atanmıştır⁷. Zilhicce 1208/Haziran 1794 yılında ise Seyyid Cafer ücretsiz olarak müderrislik görevini yürütmüştür⁸.

2. Hacı Veli Medresesi

İncelediğimiz defterlere göre, en eski kaydı tespit edilen medrese budur. Hacı Veli tarafından yaptırılmıştır⁹. Belgelerde, "Uşak'ta Hacı Veli bina eylediği Medrese" şeklinde yazıldığı için medresenin nerede bina edildiği tesbit edilememiştir¹⁰.

¹ VAD., no: 551, s. 55.

² VAD., no: 545, s. 247.

³ VAD., no: 546, s. 207.

⁴ VAD., no: 546, s. 207.

⁵ VAD., no: 551, s. 55.

⁶ VAD., no: 551, s. 55.

⁷ VAD., no: 551, s. 55.

⁸ VAD., no: 551, s. 57.

⁹ VAD., no: 1134, s. 17.

¹⁰ VAD., no: 1126, s. 103.

Hacı Veli Medresesi'ne Zilkade 1113/Mart 1702 tarihinde günlük yarım akçe ile Abdullah isimli bir zat müderris atanmıştır¹. Muharrem 1126/Ocak 1714 yılında Abdullah'ın ölmesi üzerine medreseye oğlu Osman dersiâm olmuştur². Bu kişi görevini H. 1176/M. 1762-63'te ölümüne kadar sürdürmüş bu tarihten itibaren büyük oğlu Seyyid Süleyman Halife³, Receb 1210/Ocak 1796 tarihinde medresede Seyyid Hasan'ın oğlu Seyyid Abdullah müderrislik yapmıştır⁴. Şaban 1220/Ekim 1805'de Hafız Ahmed müderrislik görevine getirilmiştir⁵.

1702-1805 tarihleri arasında Hacı Veli Medresesi'nde müderrislik yapanların hepsi günlük yarım akçe ücret almışlardır.

6. Tonbay Dede Medresesi

Uşak'ta Tonbay Dede diye bilinen bir mahalde bulunan bu medresenin banisi tesbit edilememekle birlikte muhtemelen, Tonbay Dede adlı zat tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır⁶.

Rebiyülahir 1126/Nisan 1714 yılında medreseye ücretsiz olarak Ömer müderris atanmıştır⁷. Şaban 1126/Ağustos 1714 tarihinde Ömer'in görevinden feragat etmesi sonucu, bu görev Uşak kazasının müftüsü Veliyüddine verilmiştir⁸. Zilkade 1145/Nisan 1733'te Veliyüddin'in feragatte bulunması üzerine ulemadan olan büyük oğlu Davud Halife'ye babası tarafından tevcih olunmuştur⁹. Bu zatın ölmesi üzerine Rebiyülahir 1189/Haziran 1775 tarihinde medreseye Seyyid Mehmed müderris olmuştur¹⁰. Rebiyülahir 1198/Şubat 1784'te Davud Halife'nin oğlu Seyyid Abdülgani'nin ölümü üzerine boşalan müderrislik kadrosuna Zilkade 1198/Eylül 1784 tarihinde Seyyid Hasan Uşaki getirilmiştir¹¹. Rebiyülahir 1199/Şubat 1785'te bu zatın ölmesi üzerine, Uşak kazasının müftüsü Yusuf Müderris

¹ VAD., no: 1134, s. 17.

² VAD., no: 1116, s. 7.

³ VAD., no: 1126, s. 103.

⁴ VAD., no: 544, s. 78.

⁵ VAD., no: 545, s. 247.

⁶ VAD., no: 1116, Vr. 1.

⁷ VAD., no: 1116, Vr. 1.

⁸ VAD., no: 1116, Vr. 4.

⁹ VAD., no: 1124, s. 86.

¹⁰ VAD., no: 1120, s. 28.

¹¹ VAD., no: 1129, Vr. 09.

olmuştur¹. Yusuf'un vefat etmesiyle Tonbay Dede Medresesine Muharrem 1206/Ağustos 1751'de Seyyid Mehmed müderris olmuştur².

Tonbay Dede Medresesi'nde müderrislik yapanların hepsi de ücretsiz olarak bu görevlerini sürdürmüşlerdir.

7. Mumcu-zâde Hacı Mustafa Medresesi

Mumcu-zâde Hacı Mustafa, Hacı Hızır Mahallesi'nde bulunan kendi mülkü arsa üzerine, bir hücre odası ve öğrencilerin ders görmesi için bir dershâneneden oluşan medreseyi bina ettirmiştir³. Hacı Mustafa Cemaziyelâhir 1179/Kasım 1765'te medrese binasını vakf edip, vakfın mütevelliliğini ve medresenin müderrisliğini Mehmed Halife'ye vermiştir⁴.

Mumcu-zâde Hacı Mustafa Medresesi'ne Cemaziyelahir 1179/Kasım 1765'te müderris ve mütevellî olarak Mehmed Halife atanmıştır⁵. Safer 1184/Mayıs 1770'te Mehmed Halife'nin ölmesi üzerine müderrislik oğlu İbrahim'e⁶, medresenin tevliyeti ise diğer oğlu Ahmed'e verilmiştir⁷. Receb 1184/Ekim 1770'de İbrahim'in ölmesi üzerine, kardeşi Ahmed müderris olmuştur⁸. Şaban 1184/Kasım 1770 tarihinde Ahmed'in mütevellîlik görevinden feragat etmesi üzerine bu görev kardeşi Mehmet'e geçmiştir⁹. Zilkade 1189/Aralık 1775'te Ahmed medreseye tayinle müderris olmuştur¹⁰. Bu zat müderrislik görevini 11 sene yaptıktan sonra vefat etmiş, 22 Safer 1201/15 Aralık 1786 tarihinde oğlu Mehmed medreseye müderris atanmış¹¹, fakat bu zat da bir ay sonra öldüğü için yerine oğlu Mustafa 1 Rebiyülahir 1201/20 Ocak 1787'de müderris¹² ve mütevellî olmuştur¹³. H.

¹ VAD., no: 547, Vr. 72.

² VAD., no: 551, s. 55.

³ VAD., no: 1126, s. 105.

⁴ Aynı belge.

⁵ Aynı belge.

⁶ VAD., no: 1125, s. 7.

⁷ VAD., no: 1125, s. 7.

⁸ VAD., no: 1089, s. 64.

⁹ VAD., no: 1089, s. 64.

¹⁰ VAD., no: 1120, s. 56.

¹¹ VAD., no: 547, s. 74.

¹² VAD., no: 547, s. 74.

¹³ VAD., no: 542, s. 74.

1228/M. 1813-14 tarihinde Mustafa'nın vefatı üzerine büyük oğlu Abdullah Hasan'a müderrislik tevcih edilmiştir¹.

Mumcu-zâde Hacı Mustafa Medresesi'nde 1765-1813 tarihlerinde görev yapan bütün müderrisler, Börü Mehmed Efendi'nin soyundan gelen kişiler oluşturmaktadır.

8. Ali Bey Medresesi

Uşak kazâsına bağlı olan Karahallu (Karahallı) Köyü'nde Ali Bey adlı bir zât tarafından yaptırılmıştır. Cemaziyelevvel 1208/Aralık 1793 tarihinde medresede müderris bulunmadığı için ücretsiz olarak Hacı Alaaddin müderris olarak atanmıştır².

9. Hacı Halil Medresesi

Uşak kazâsına bağlı Ulugöbek (Ulubey) Köyü'nde Hacı Halil Efendi tarafından bina ettirilmiştir. Medresede müderris olan Hacı Halil'in vefat etmesi üzerine bu görev, Cemaziyelahir 1223/Temmuz 1808 tarihinde büyük oğlu Halil'e tevcih olunmuştur³.

10. Kara Ali Ağa Medresesi

Uşak kazâsındaki Ulubey Köyünde Kara Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır. Medreseye Şeyh Ahmed Halife, Rebiyülevvel 1177/Eylül 1763 tarihinde ücretsiz olarak müderris olmuştur⁴. Bu zatın ölmesi üzerine Şaban 1189/Eylül 1775'te Ömer⁵, bu kişinin de vefat etmesiyle H. 1228/M. 1813-14 tarihinde büyük oğlu Şeyh Mehmed, Kara Ali Ağa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır⁶.

11. Mehmet Efendi Medresesi

Uşak kazâsına tabi Ulubey Köyünde bulunan medrese, Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Rebiyülahir 1188/Haziran 1774'te Mehmed

¹ VAD., no: 546, s. 208.

² VAD., no: 551, s. 57.

³ VAD., no: 556, s. 103.

⁴ VAD., no: 1126, s. 103.

⁵ VAD., no: 1129, s. 103.

⁶ VAD., no: 546, s. 207.

Efendi Medresesi'ne Ömer dersiâm olarak atanmıştır¹. Bu kişi görevini yaklaşık 30 sene sürdürdükten sonra H. 1228/M. 1813-14 tarihinde vefat etmesi üzerine büyük oğlu Şeyh Mehmed'e müderrislik görevi tevcih edilmiştir².

12. Ashab-ı Hayır Medresesi

Uşak kazâsındaki Ulubey Köyünde hayırsever kişiler tarafından yaptırılmıştır. Ramazan 1187/Kasım 1773 yılında medreseye ücretsiz olarak Ömer atanmıştır³. Zilhicce 1187/Şubat 1774'te medrese müderrisiz kaldığı için Hacı Ahmed'e bu görev tevcih edilmiştir⁴.

Uşak kazâsında bulunan bu medreselerden başka, Uşak'taki büyük cami ve mescitlerde telebeye eğitim ve öğretim veren dersiâmlar⁵ da bulunmaktaydı. Bilindiği gibi Cami veya mescitler, namazın kılındığı ve aynı zamanda Hz. Peygamberin sağlığından itibaren eğitim-öğretimin yapıldığı mekan, yani medrese olarak kullanılan yerlerdi⁶. Daha sonra müstakil medrese binaları ortaya çıkınca cami ve mescidin bu işlevi medreselere geçmiş⁷, fakat mâbetler birer mektep olarak devam etmiş⁸ ve medresenin bir parçası olarak yapı içinde hep yer almıştır. Osmanlı devri medreselerindeki cami veya mescitler, ibadet dışında dershâne veya tatbikat yerleri olarak da kullanılmıştır⁹.

Zamanla medrese binaları artan öğrenciye cevap veremez hale gelince, dersiâm adı verilen müderrisler, değişik medreselerden gelen öğrencilere derslerini büyük camilerde vermeye başlamışlardır¹⁰. Uşak'taki

¹ VAD., no: 1129, s. 104.

² VAD., no: 546, s. 207.

³ VAD., no: 1123, s. 52.

⁴ VAD., no: 1123, s. 53.

⁵ Dersiâm, medreselerde talebeye ders veren müderrislerin ünvanıdır. Dersiâm olmak için okuması meşrut ilimleri okuyup medrese istilahınca mücaz olmak ve ondan sonra da bilim sınavında ehliyetini ispat etmek lazımdı. Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B., İstanbul 1993, s. 427-28.

⁶ Petersen, John, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 8, İstanbul 1971, s. 47-49.

⁷ Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul 1997, s. 478-479.

⁸ Petersen, *aynı makale*, s. 56-58.

⁹ Akgündüz, *aynı yer*.

¹⁰ Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi I*, İstanbul 1997, s. 99-200.

merkezi yerlerden biri olan Câmii Kebîr (Ulu Câmî)'de dersiâm, Zilkade 1124/Kasım 1712-H.1219/M. 1804-1805 tarihlerinde medrese talebesine ders vermiştir. Bu tarihler arasında Ulu Câmî'de görev yapan dersiâmlar ise; Kasım 1712'de haftada 7 gün öğrenciye ders veren Molla Ahmed'in görevinden feragat etmesi üzerine tayinle Ömer Halife¹ Kasım 1718'de Ömer'in görevden alınmasıyla Şeyh Ahmed² Nisan 1777'de Şeyh Hacı Mehmed Kemal³, M. 1804-05 tarihlerinde Seyyid Mehmed'in vefat etmesi üzerine oğlu Seyyid Osman bu göreve getirilmiştir⁴.

Uşak'ta Ulu Cami'de eğitim-öğretim veren dersiâmlardan başka, Köseoğlu Cami'nde, Şubat 1705'te Veli⁵ ve Hacı Hızır Mahallesi'nde bulunan bir mescitte Nisan 1733'te Hüseyin⁶ adlı dersiâmlar da görev yapmışlardır.

II. Muallimhâneler

Osmanlı Devleti'nin klasik eğitim anlayışında, temel eğitim veren okullara *Dârü't-Talim*, *Mektephâne*, *Muallimhâne*, *Dârü'l-ilim* denmekte idi⁷. Halk arasında ise bunlar *mahalle mektebi*, *sıbyan mektebi* olarak bilinirdi. Bu okullar her mahallede ve hemen her köyde mevcuttu, ekseriyetle camilere bitişik olarak yapılırdı⁸. Bu okulları devlet adamları ya da varlıklı kişiler vakıf yoluyla kurarlar ve okulun giderlerini vakıf gelirleriyle sağlardı.

1. Boduroğlu Muallimhânesi

Uşak'ta Hacı Hasan Mahallesi'nde Bodurzâde Hacı Halil Efendi tarafından Boduroğlu Cami'nin bulunduğu yere yaptırılmıştır⁹. Halil Efendi'nin yaptırdığı bu mektebin giderleri de aynen Boduroğlu Medresesi'nde olduğu gibi vakıf gelirlerinden karşılanmaktaydı¹⁰. Vakfiyenin

¹ VAD., no: 1116, s. 8.

² VAD., no: 1116, s. 9.

³ VAD., no: 1129, s. 104.

⁴ VAD., no: 545, s. 245.

⁵ VAD., no: 1134, s. 19.

⁶ VAD., no: 1124, s. 86.

⁷ Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 1985, s. 71.

⁸ Aynı yer.

⁹ VAD., no: 1089, Vr. 66.

¹⁰ Öntüğ, Mustafa Murat, *aynı makale*.

tescilinden bir sene sonra, H. 1185/M. 1771-72 tarihinde mektebe ücretsiz olarak Eyüp adlı bir muallim atanmıştır¹.

2. Yeni Hamam Yakınındaki Muallimhâne

Hacı Hasan mahallesindedir, kimin tarafından yaptırıldığı tespit edilememiştir. Receb 1184/Ekim 1770 yılında muallim olarak Hafız Mehmed'e berât tevcih edilmiştir².

3. Osman Efendi Muallimhânesi

Câmi-i Atik Mahallesinde, Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Zilkade 1115/Mart 1704'te muallim olarak görevini sürdüren İbrahim'in berâtı yenilenmiş³, Safer 1113/Mayıs 1707⁴, ve Cemaziyelahir 1144/Aralık 1731⁵ tarihlerinde İbrahim bu görevini devam ettirmiştir. Rebiyülevvel 1175/Eylül 1761'de İbrahim'in vefat etmesi üzerine yerine büyük oğlu Şeyh Hacı Ebubekir Halife günlük 1 akçe ile muallim olmuştur⁶. Safer 1177/Ağustos 1763 yılında bu zatın ölmesi üzerine büyük oğlu İbrahim Mektep'e muallim olarak atanmıştır⁷.

4. Semerci Mehmed Dede Muallimhânesi

İncelediğimiz defterler içerisinde, en eski kaydı tesbit edilen mektep budur. Karaağaç Mahallesi'nde Semerci Mehmed Dede tarafından kendi yaptırdığı Câmi'nin yakınına bina ettirilmiştir. Zilkade 1113/Mart 1702 tarihinde Mektep'te günlük yarım akçe ile muallim olan Mustafa'ya berât tevcih edilmiştir⁸. Rebiyülahir 1115/Ağustos 1703'te Mehmed⁹, Rebiyülevvel 1147/Ağustos 1734'te günlük yarım akçe ile Hasan Halife¹⁰ mektepte muallim olarak görev yapmışlardır.

¹ VAD., no: 1089, Vr. 66.

² VAD., no: 1089, Vr. 64.

³ VAD., no: 1134, s. 21.

⁴ VAD., no: 1134, s. 22.

⁵ VAD., no: 1124, s. 85.

⁶ VAD., no: 1126, s. 102.

⁷ VAD., no: 1126, s. 103.

⁸ VAD., no: 1134, s. 17.

⁹ VAD., no: 1134, s. 17.

¹⁰ VAD., no: 1124, s. 87.

5. Hacı Murad Muallimhânesi

İslicce Mahallesi'nde Hacı Murad Cami'nin yanına Hacı Murad tarafından yaptırılmıştır. Zilhicce 1114/Nisan 1703 tarihinde günlük 1 akçe ile Hasan Halife¹, H. 1157/M. 1744-45'te Osman'ın vefat etmesi üzerine oğlu Abdullah mektepte muallimlik görevini yürütmüşlerdir².

6. Kara Ali Ağa Muallimhânesi

İslicce Mahallesi'nde Tuz Pazarı yakınında Kara Ali Cami bitişiğinde Kara Ali Ağa³ tarafından yaptırılmıştır. H. 1188/M. 1774-75'te tayinle Mahmud⁴, H. 1219/M. 1824-05 tarihinde Mahmud'un vefat etmesiyle büyük oğlu Ahmed⁵ mektebin muallimliğini yapmıştır.

7. Hacı Yahya Muallimhânesi

Sabah Mahallesi'nde Hacı Yahya tarafından yaptırılmıştır. Rebiyülahir 1115/Ağustos 1703'te Yusuf'un oğlu Mustafa'nın ölmesi üzerine Salih'in oğlu Osman günlük 1 akçe ile⁶ Rebiyülevvel 1146/Ağustos 1723 tarihinde Osman'ın rızasıyla Himmet Halife'ye⁷, Şaban 1182/Aralık 1768'de Himmet'in feragat etmesiyle Ahmed'in oğlu Osman, Hacı Yahya Mektebi'nde muallim olmuştur⁸.

8. Sabah Mahallesi Mescidi'ndeki Muallimhâne

Yaptıranı belli değildir. Safer 1134/Kasım 1721'de günlük yarım akçe ile Şeyh Ahmed'e muallimlik görevi tevcih edilmiştir⁹.

¹ VAD., no: 1124, s. 18.

² VAD., no: 1130, s. 67.

³ Kara Ali Ağa, Uşak'ta yaptırdığı cami, medrese ve mektepten başka Uşak'ta bulunan birçok çeşme ve köprü'nün de tamiri için vakf ettiği yerlerin gelirlerini bağışlamıştır. Bkz. VAD., no: 1123, s. 53.

⁴ VAD., no: 1120, s. 55.

⁵ VAD., no: 545, s. 245.

⁶ VAD., no: 1134, s. 17.

⁷ VAD., no: 1124, s. 86.

⁸ VAD., no: 1125, s. 5.

⁹ VAD., no: 1116, s. 11.

9. Hacı İmam Muallimhânesi

Sabah Mahallesi'nde Hacı İmam tarafından yaptırılmıştır. H. 1183/M. 1769-70 yılında ücretsiz olarak Ahmed¹ Zilkade 1203/Temmuz 1789'da Ahmed'in ölmesi üzerine müştereken oğulları Yusuf ve Halil², Rebiyülevvel 1221/Mayıs 1806'da Halil'in ölmesiyle Yusuf ve Ahmed mektepteki muallimliği birlikte yürütmüşlerdir³.

10. Hacı Ali Muallimhânesi

Sabah Mahallesi'nde Hacı Ali tarafından yaptırılmıştır. Mektepte muallim olarak, Ramazan 1125/Eylül 1713 tarihinde Ahmed'in feragatından Abdülnebi⁴, Cemaziyelahir 1150/Eylül 1737 tarihinde, bu zâtın vefat etmesi üzerine Hafız İsmail⁵ görev yapmıştır.

11. İpek Cami'ndeki Muallimhâne

Yaptıranı belli değildir. Zilkade 1113/Mart 1702 tarihinde günlük yarım akçe ile Ömer mektebe muallim olmuştur⁶.

12. Şeyh Mustafa Mescidi Yakınındaki Muallimhâne

İpek Mahallesi'ndedir. Bânisi tesbit edilememiştir. Rebiyülevvel 1181/Temmuz 1767 tarihinde ücretsiz olarak Şeyh Şaban muallim olarak atanmış⁷, Rebiyülahir 1189/Haziran 1775'te muallimlik berâtı yenilenmiştir⁸.

13. Şeyh Hacı Hüseyin Muallimhânesi

Ashâb-ı hayrattan olan Şeyh Hacı Hüseyin, İpek Mahallesi'nde yaptırdığı mescidin yanına mektebi bina ettirmiştir. Receb 1146/Aralık 1733

¹ VAD., no: 1125, s. 7.

² VAD., no: 551, s. 53.

³ VAD., no: 545, s. 247.

⁴ VAD., no: 1116, s. 7.

⁵ VAD., no: 1124, s. 92.

⁶ VAD., no: 1134, s. 17.

⁷ VAD., no: 1126, s. 109.

⁸ VAD., no: 1120, s. 55.

tarihinde mektebin bânisinin büyük oğlu Seyyid Mehmed Halife'ye günlük yarım akçe ücretle muallimlik berâtı tevcih edilmiştir¹. Rebiyülahir 1149/Ağustos 1736'da Seyyid Mehmed'in ölmesi üzerine Şeyh Hacı Hüseyin'in büyük oğlu Süleyman Halife muallim olmuştur².

14. Abdülkadir Ağa Muallimhânesi

Kamer Mahallesi'nde Abdülkadir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Safer 1117/Mayıs 1705 tarihinde günlük yarım akçeyle Musa'nın oğlu Sinan'a³ mektebin hocalığı tevcih edilmiştir.

15. Kadri Efendi Muallimhânesi

Kamer Mahallesi'nde Kadri Efendi tarafından yaptırılmıştır. Zilhicce 1140/Haziran 1731'de günlük yarım akçe ile muallim olan Süleyman'ın vefat etmesi üzerine, Mehmet Halife'ye bu görev tevcih edilmiştir⁴. Rebiyülevvel 1148/Temmuz 1734'te bu zatın ölmesi üzerine büyük oğlu Alim Mehmed⁵, Rebiyülahir 1202/Ocak 1788'de Alim Mehmed'in ölmesiyle oğlu Mehmed⁶ ve H. 1239/M. 1823-24 tarihinde bu kişinin ölmesi üzerine kardeşinin büyük oğlu Mehmed muallim olmuştur⁷.

16. Şeyhzâde Ahmed Çelebi Muallimhânesi

Burhan Fakih Mahallesi'nde Şeyhzâde Ahmed Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Safer 1118/Mayıs 1706 yılında günlük yarım akçe ile muallim olarak İbrahim atanmıştır⁸.

¹ VAD., no: 1124, s. 86.

² VAD., no: 1124, s. 91.

³ VAD., no: 1134, s. 19.

⁴ VAD., no: 1124, s. 64.

⁵ VAD., no: 1124, s. 51.

⁶ VAD., no: 547, s. 75.

⁷ VAD., no: 549, s. 200.

⁸ VAD., no: 1134, s. 23.

17. Kara Ali Cami Yakınındaki Muallimhâne

Bânisi belli değildir. Burhan Fakih Mahallesi'ndedir. Safer 1126/Şubat 1714 tarihinde günlük bir akçe ile Mustafa'ya muallimlik tevcih edilmiştir¹.

18. Hacı Mustafa Muallimhânesi

Burhan Fakih Mahallesi'nde Hacı Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Rebiyülahir 1119/Temmuz 1707 tarihinde mektebin ücretsiz muallimi olan Mustafa'nın vefat etmesiyle Yusuf Halife'ye bu görev tevcih edilmiştir².

19. Burhan Fakih Mahallesi'ndeki Camiin Yakınındaki Muallimhâne

Mektebi yaptıran tesbit edilememiştir. Bu muallimhânenin vakfi olmadığı için, Hacı Sıddık Mahallesi'nde Sultan Alaaddin tarafından yaptırılan Taş Han icâresinden mektebin masrafı karşılanmıştır³. H. 1136/M. 1723-24 tarihinde Mustafa Halife'nin ölmesi üzerine büyük oğlu Hüseyin Halife tayinle muallimlik görevine getirilmiştir⁴. Zilkade 1139/Haziran 1727'de bu zatın görevinden feragat etmesiyle oğlu Süleyman mektebe muallim olmuştur⁵.

20. Kubbe Muallimhânesi

Burhan Fakih Mahallesi'ndedir. Yaptıranı tesbit edilememiştir. Zilhicce 1148/Nisan 1736 tarihinde günlük yarım akçe ile Süleyman'a muallimlik berâti tevcih edilmiştir⁶.

21. Alime Hatun Muallimhânesi

Alime Hatun tarafından Hacı Sıddık Mahallesi'nde Yeni Câmîi yakınında yaptırılmıştır. Safer 1119/Mayıs 1707'de günlük yarım akçeyle

¹ VAD., no: 1116, s. 7.

² VAD., no: 1134, s. 22.

³ VAD., no: 1116, s. 7; VAD., no: 1091, s. 73.

⁴ VAD., no: 1119, s. 205.

⁵ VAD., no: 1128, s. 123.

⁶ VAD., no: 1121, s. 87.

Ömer'in feragatından Yusuf'un oğlu Eyüb'e¹ Safer 1134/Kasım 1721'de bu zatın ölmesi üzerine oğlu Mustafa'ya², H. 1136/M.1723-1724 tarihinde İbrahim'e³, Şaban 1136/Nisan 1724'te Mustafa'ya⁴, Cemaziyelevvel 1138/Ocak 1726'da Mustafa görevden alınarak Ömer'e⁵, bu zatın feragat etmesiyle Eyüp Halife ve Cemaziyelahir 1139/Ocak 1727'de bu kişinin ölmesiyle oğlu Mustafa⁶, Zilkade 1143/Mayıs 1731'de bu zatın berâtı yenilenmiş⁷, Zilhicce 1160/Aralık 1747 tarihinde günlük bir akçe ile muallim olan Mustafa görevden alınarak yerine Yusuf Halife'ye bu görev tevcih edilmiştir⁸. Bu zatın Safer 1166/Aralık 1752'de ölmesi üzerine oğlu Osman'a muallimlik berâtı tevcih olunmuştur⁹.

22. Hacı Mehmed Muallimhânesi

Câmi-i Kebir Mahallesi'nde Ulu Câmi yakınında Hacı Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Bu mektep tahtadan bina edilmiş olup, sathı üzerine Hacı Ahmed, fevkani bir muallimhâne inşâ etmiştir¹⁰. Rebiyülahir 1153/Haziran 1740 tarihinde ücretsiz olarak Mehmed Halife¹¹, Zilkade 1159/Kasım 1746'da tahtani mektepte muallimlik yapan Mehmed Halife aynı zamanda Fevkani Mektep'te de ücretsiz muallimlik yapmak üzere berât tevcih edilmiştir¹². Bu zatın vefat etmesi üzerine H. 1191/M. 1777-78'de Hacı Osman'ın oğlu Hafız Hacı Ebubekir mektebe muallim olmuştur¹³. Bu kişinin de ölmesiyle bu göreve Cemaziyelahir 1234/Mart 1819 tarihinde büyük oğulları Hacı hafız Mahmud ve İbrahim atanmıştır¹⁴.

¹ VAD., no: 1134, s. 22.

² VAD., no: 1116, s. 11.

³ VAD., no: 119, s. 205.

⁴ VAD., no: 1119, s. 205.

⁵ VAD., no: 1051, s. 73.

⁶ VAD., no: 1128, s. 120.

⁷ VAD., no: 1124, s. 84.

⁸ VAD., no: 1130, s. 68.

⁹ VAD., no: 1130, s. 70.

¹⁰ VAD., no: 1130, s. 68.

¹¹ VAD., no: 1124, s. 93.

¹² VAD., no: 1130, s. 68.

¹³ VAD., no: 1129, s. 104.

¹⁴ VAD., no: 546, s. 210.

23. Hacı Halil Muallimhânesi

Câmi-i Kebir Mahallesi'nde, Câmi-i Kebir avlusuna Hacı Halil tarafından yaptırılmıştır. H. 1176/M. 1762-63 tarihinde muallim olan Şeyh Ali Halife'nin vefat etmesi üzerine büyük oğlu Mahmud Halife¹, Receb 1204/Mart 1790'da Mahmud'un ölmesiyle oğlu Ali², Muharrem 1206/Ağustos 1791'de bu zatın vefat etmesiyle Mustafa'nın oğlu Abdullah³ ve bu kişinin ölmesiyle mektebin boşalan muallimlik görevine Ramazan 1221/Kasım 1826 tarihinde imtihanla Seyyid Mehmed'in oğlu Seyyid Osman⁴ atanmıştır.

24. Defterdar Hüsam Bey Muallimhânesi

Mektebin yeri, Nisan 1702-Şubat 1714 tarihlerinde Câmi-i Atik Mahallesi⁵, Eylül 1720'de Cuma Mahallesi⁶ ve Aralık 1720 tarihinden itibaren yapılan memur atamalarına dair berâtların tamamında Câmi-i Kebir Mahallesi gösterilmektedir⁷. Mektebin bânisi Defterdar Hüsam Bey'dir⁸. Zilhicce 1113/Nisan 1702 tarihinde muallim olan Ahmed'in feragat etmesiyle, Süleyman⁹, günlük bir akçe ile bu görevini yürüten Süleyman'ın feragatından Safer 1126/Şubat 1714'te Mustafa'ya¹⁰, Rebiyülevvel 1133/Aralık 1720'de bu zatın ölmesiyle kardeşi Ebubekir'e¹¹, Receb 1152/Ekim 1739-Rebiyülevvel 1175/Eylül 1761 tarihlerinde Ebubekir'in muallimlik berâtı yenilenmiş¹², bu zât görevini 43 yıl devam ettirmiş, Safer

¹ VAD., no: 1126, s. 103.

² VAD., no: 551, s. 53.

³ VAD., no: 551, s. 53.

⁴ VAD., no: 545, s. 248.

⁵ VAD., no: 1137, s. 17.

⁶ VAD., no: 1116, s. 7.

⁷ VAD., no: 1116, s. 10.

⁸ Defterdar Hüsam Bey, yaptırdığı mektebin giderlerini karşılamak üzere Uşak'ta bulunan dükkanlarını vakf etmiştir. Bu mektebin işlerini yürütmesi için bir müteveli ve bir de Halife tayin etmiştir. Bu vakıftan ayrıca Kürt Köyü'nde bulunan Şeyh Mezid Zaviyesi'nin zâviyedarı ve Uşak'ta bulunan Osman Efendi binası Halveti Tekkesi'nin şeyhinin de ücretleri ödemiştir. Bkz. VAD., no: 1129, s. 109.

⁹ VAD., no: 1137, s. 17.

¹⁰ VAD., no: 1116, s. 7.

¹¹ VAD., no: 1116, s. 10.

¹² VAD., no: 1124, s. 93; VAD., no: 1126, s. 102.

1177/Ağustos 1763'te ölmesiyle Hacı Mehmed¹ muallim olmuş, Cemaziyelevvel 1181/Eylül 1767'de bu zatın ölmesiyle Hafız Osman², aynı ay bu zât görevden alınarak yerine, Mehmed Halife³, Receb 1181/Kasım 1767'de mektebin muallimliğini Şeyh Hacı Mehmed ve Abdullah birlikte yürütmüşler⁴, H. 1192/M. 1778-79 tarihinde Abdullah'ın muallimlik berâtı yenilenmiş⁵, Zilkade 1198/Eylül 1784'te bu zatın ölmesiyle mektebin muallimliğine Şeyh Hacı Mehmed getirilmiştir⁶.

25. Bali Bey Camiindeki Muallimhâne

Yaptırını tespit edilememiştir. Uşak kazâsına bağlı Sivaslı Köyü'ndedir. Rebiyülevvel 1197/Şubat 1789'da mektebe Mustafa muallim olarak atanmıştır⁷.

26. Mustafa Muallimhânesi

Uşak'a bağlı Kırkyaren Köyü'nde Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Rebiyülahir 1260/Ekim 1799 tarihinde tayinle İbrahim'e muallimlik berâtı tevcih edilmiştir⁸.

27. Seyyid Abdurrahman Efendi Muallimhânesi

Uşak'a bağlı Mahmut Paşa Köyünde, Seyyid Cafer'in oğlu Seyyid Abdurrahman Efendi tarafından yaptırılmıştır⁹. Mektepte muallim olarak kimin görev yaptığı tespit edilememiştir.

Uşak'ta bulunan bu mekteplerden başka, Uşak kazâsına bağlı Alan Köyü'nde Şeyh İbrahim Mezrası'nda günlük bir akçe ile ders vermek üzere Ramazan 1109/Mart 1690 tarihinde Şeyh Musli'ye berât tevcih edilmiştir¹⁰.

¹ VAD., no: 1126, s. 103.

² VAD., no: 1126, s. 109.

³ VAD., no: 1126, s. 109.

⁴ VAD., no: 1126, s. 109.

⁵ VAD., no: 1120, s. 56.

⁶ VAD., no: 1129, s. 109.

⁷ VAD., no: 1129, s. 107.

⁸ VAD., no: 544, s. 78.

⁹ VAD., no: 549, s. 200.

¹⁰ VAD., no: 1140, s. 128.

Aynı şekilde Bali Öreği (?) Köyü'nün Şeyh İbrahim Mezrası'nda ders vermek şartıyla günlük bir akçe ile Şaban 1126/Ağustos 1714'te Eyüb'e berât verilmiştir¹.

Sonuç

Uşak Kazâsı'nda 1702-1824 tarihleri arasında, merkezdeki mahalle ve mevkilerde 7 medrese, 24 muallimhâne, köylerinde ise 5 medrese ve 3 muallimhâne olmak üzere toplam 12 medrese ve 24 muallimhânenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu eğitim kurumlarından başka, kazadaki Ulu Câmi, Köseoğlu Cami ve Hacı Hızır Mahallesi'ndeki Mescit gibi üç ayrı mekanda talebeye eğitim-öğretim veren dersiâmlar da bulunmaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarında² ve XX. yüzyılın başlarında³ Uşak'taki medrese sayısı 40'a ulaşmıştır. Bu medreselerin 22'si kaza merkezinde, 11'i ise kazaya bağlı nahiyelerde bulunmaktaydı. Uşak bu haliyle, Osmanlı Devleti'nin klasik ve son dönemlerinde bir eğitim ve kültür şehridir.

Uşak'ın en büyük şanssızlığı yeni şehrin, eski kazâ merkezi üzerine kurulmasıdır. Bu durum Uşak'ın tarihi dokusuna büyük zarar vermiştir. Ayrıca Uşak'taki tarihî eserlerin gereği gibi korunmaması ve ilgisizlik yüzünden tespit ettiğimiz bu müesseselerin hemen hemen tamamı günümüze kadar gelmeyi başaramamıştır.

¹ VAD., no: 1116, s. 8.

² **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye**, İstanbul 1317, s. 1170-1173.

³ **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye**, İstanbul 1319, s. 582-285.

تصديقت

تصديقت الراجح في ذلك...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

فإن تصديقت الراجح في كل ما...
بأنه لا بد من تصديقت في كل ما...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...
عنه ففعل في الجوه...

YAD 1129 / 107-108

Belge 3: VAD., no: 1129, s. 103-104.

